

WYBRANE ZAGADNIENIA «POCZĄTKI POLAKÓW NA PODOLU»

У статті зроблено спробу розкрити з позицій сучасної історичної науки Республіки Польща витоки та еволюцію проживання польської спільноти на Поділлі. Підкреслено, що Поділля є регіоном між західною та східною цивілізаціями, тереном взаємопроникнення культур багатьох народів, у тому числі українського і польського. Це, в свою чергу, відбулось як на історії краю загалом, так і на специфіці соціально-економічного розвитку й духовно-культурних цінностей подолян. Наголошено, що за історичними джерелами із Поділлям суспільне життя полів починається з другої половини XIV ст., що стиряло посиленню на його розвиток впливу західної цивілізації.

З'ясовано, що перші феодалні володіння поляків зафіксовані 1394-1402 рр. і пов'язані королівським двором В. Ягайла. Вслід за цим документи засвідчують про призначення у них перших управителів із числа поляків. Обґрунтовано, що з поселенням у краї дедалі більшого числа поляків й концентрацією в їх руках земельних володінь стали утверджуватися відповідна модель суспільних відносин на Поділлі і процесами асиміляції корінних мешканців. Вони супроводжувалися законодавчими, нормативними та адміністративно-територіальними змінами і формуванням специфіки взаємин між зamoжною польською верхівкою та українським селянством, становленням нової ієрархії чиновницького апарату.

Ключові слова: *Поділля, українці, поселення, поляки, польська верхівка, феодалні володіння, суспільні відносини, ієрархія.*

Podole – region na pograniczu cywilizacji zachodniego i wschodniego chrześcijaństwa oraz islamu, obszar przenikania się kultur, tygiel etniczny.

Można wyobrazić sobie jak złożone i potężne siły dziejowe oddziaływały na terytorium. Żyli tu obok siebie prawosławni, katolicy, muzułmanie, Ormianie i Żydzi. Złożoność ta była źródłem napięć i konfliktów zbrojnych. Społeczności podolskie zmuszane często do obrony własnego życia i dobytku obyte były z wojną. W ziemię wsiąkała tu krew litewska, polska, ruska, tatarska, i turecka. Region ten wyróżniał się na tle innych ziem Korony specyficznymi strukturami zarządu lokalnego i organizacji obrony, a w sferze społeczno-gospodarczej swoistymi formami kolonizacji obszarów stepowych, powstawaniem załączków późniejszych latyfundiów magnackich.

Nic zatem dziwnego, że Podole działało zawsze na polską wyobraźnię.

Jego dzieje inspirowały twórców fabuł literackich i filmowych, fascynowały historyków przywracających pamięci zbiorowej postaci i zdarzenia zapisane na kartach źródeł.

W dającej się odtworzyć na podstawie źródeł pisanych historii Podole znajdowało się w obszarze cywilizacji wschodniochrześcijańskiej (Rusi Kijowskiej w X-XIII w.), by przejść pod władzę ludów koczowniczych (Tatarów w XIII-XIV w.), następnie pogan (Litwy w dru-

giej połowie XIV w.) i wreszcie znaleźć się pod kontrolą cywilizacji zachodniej (Węgier pod koniec XIV w., a w szczególności Polski w XIV-XVIII w.), z krótkim, obejmującym ćwierć wieku okresem przejściowego panowania tureckiego (1672-1699). Można zatem powiedzieć, że region ten w średniowieczu i okresie nowożytnym odgrywał rolę «obrotowego przedmurza» (*sui generis*) cywilizacji, których wpływy przez wieki krzyżowały się w dorzeczach Dniestru i Bohu.

Wedle *Powieści minionych lat* obszary pomiędzy Bohem a Dniestrem aż po Dunaj zamieszkiwały w X w. słowiańskie plemiona Tywerców i Uliczów. Od XIII w. na obszarze późniejszego Podola zarysowuje się wzdłuż rzeki Uszycy podział na Poboże na wschodzie i Podniestrze na zachodzie. To ostatnie w XIII w. zwane było Ponizem, który to termin można uważać za źródłosłów późniejszej nazwy całego Podola [7, c.37].

Po śmierci ostatniego kniazia halicko-wołyńskiej dynastii Jerzego II (1937) na ziemiach Podola nastąpił kulturalny i ekonomiczny upadek co spowodowało napływ obcokrajowców z sąsiednich terytoriów. Pierwsi rozpoczęli oswajać region Podola i sąsiednich terytoriów Litwini którzy na te czasy byli jednym z największych krajów w Europie. Po śmierci Gedymina (1341) syn jego Olgierd główną uwagę skierował na ekspansję ziem na południu Litwy. Wedle *Latopisu wielkich kniazów litewskich* Litwini pod wodzą wielkiego księcia Olgierda pokonali pod Sinyimi Wodami w 1362 r. (data bitwy jest sporna, historycy wskazują różne daty pomiędzy 24 września a 25 grudnia) wodzów tatarskich Chadżybeja, Kotlubugę i Dymitra. Prawdopodobnie jeszcze przed 1351 r. Podole rządzone było przez litewskich książąt Koriatowiczów (Jerzy, Aleksander, Konstanty, Fiodor) [2, s.9].

14 sierpnia 1385 r. podpisano w Krewie Unie polsko-litewską. Regulowała ona stosunek Korony Królestwa Polskiego z Wielkim Księstwem Litewskim. Jego rezultatem było włączenie w 1386 roku Litwy do Królestwa Polskiego jako jego części składowej. Potrzeba unii polsko-litewskiej wynikała z powodu zagrożenia, jakie dla Polski i Litwy stworzył na przełomie XIV i XV wieku zakon krzyżacki. Unia w Krewie była pierwszym z sześciu aktów unijnych podpisanych między Wielkim Księstwem Litewskim a Królestwem Polskim [1, s.33].

Koriatowicze w 1394r. zostali pokonani przez księcia Witolda działającego w imieniu króla Władysława Jagiełło. Ten ostatni wraz z żoną Jadwigą w 1395r. nadał wojewodzie krakowskiemu Spytkowi z Melsztyna w lenno (pleno iure ducali) Podole Zachodnie z zamkami Kamieńcem, Bakotą, Skalą, Smotryczem i Czerwonogrodem, zaś po śmierci Spytka w bitwie pod Workslą w 1399r. [4, s.156].

Podole przekazano w lenno w 1400r. bratu Witolda, Świdrygielle.

Odnowienie Unii polsko-litewskiej w 1401 r. (tzw. Unia wileńsko-radomska) wzmocniło pozycję Witolda jako wielkiego księcia litewskiego i oznaczało zepchnięcie Świdrygielly na margines polityczny. Zawarcie przez Świdrygiellę 2.III.1402 r. w Malborku sojuszu z Krzyżakami (obietano poparcie w walce o tron litewski) przesądziło o decyzji króla Władysława Jagiełły o odebraniu mu lenna podolskiego. Podolscy poddani Świdrygielly nie podjęli walki w jego obronie – już 23.VI.1402 r. wezwany do Wiślicy jego starosta podolski Hryćko

Kierdejowicz złożył przysięgę wierności królowi polskiemu i zobowiązał się wydać Kamieniec i inne zamki królewskiemu wysłannikowi Konopce. Władca przebywał na Podolu na przełomie lipca i sierpnia 1402 r. w tym w Kamieńcu 6.VIII. Wszystkie znane obecnie dokumenty wystawiane przez Jagiełłę w sierpniu i wrześniu 7 1402 r. dotyczyły spraw Kamieńca: 6 sierpnia w Kamieńcu potwierdził uposażenie miejscowych franciszkanów, 9 sierpnia w Czerwonogrodzie nadał Jerzemu, mieszczaninowi lubelskiemu, wójtostwo kamienieckie (uposażając je dodatkowo wsią Kormelicze), zaś 15 września w Dobro stanach nadał wieś Żubrowce klasztorowi dominikanów kamienieckich.

W latach 1402-1411 rządy w tej ziemi sprawowali polscy starostowie. Pierwszym starostą podolskim z ramienia króla polskiego był najpewniej Dzierśław Konopka z Kożuchowa h. Bogoria. Na przełomie czerwca i lipca 1402 r. przejmował z rąk Hryćka Kierdejowicza wszystkie zamki podolskie a zatem decyzją króla miał administrować całym władztwem odebranych Swidrygielle. Z dokumentów można wnioskować iż w maju 1403 Rafał ze Słupowa h. Leliwa był starostą podolskim następnie zaś, po usunięciu z tego urzędu w 1404, uzyskał starostwo czerkaskie, które dzierżył do 1409 r. Objęcie starostwa podolskiego przez Piotra Szafranca w 1404 r. może być interpretowane jako odzyskanie przez władcę inicjatywy oraz uporządkowanie sytuacji politycznej na Podolu i wokół Podola [5].

Natomiast w latach 1411-1430 Podole w dożywociu dzierżył wielki książę litewski Witold. Polsko-litewski spór o Podole był jedną z głównych przyczyn wojny z nowym wielkim księciem Swidrygiellą, która toczyła się także po wygnaniu go z Wilna (1432 r.) i zakończyła jej kapitulację w 1437 r.

Na lata dwudzieste i trzydzieste XV w. przypadł okres nasilania się procesów unifikacyjnych na ziemiach ruskich Korony Polskiej. Od drugiej połowy XIV w. skład szlachty ruskiej (termin używany w znaczeniu terytorialnym a nie etnicznym) systematycznie zmieniał się w wyniku napływu na te tereny przybyszów głównie z ziem etnicznie polskich a także z Węgier i Śląska. Prowadziło to z jednej strony do zmiany proporcji etnicznych i wyznaniowych z drugiej zaś wywoływało procesy asymilacji do polskiego wzorca kulturowego.

Pierwszym etapem tych procesów stało się dążenie szlachty do zrównania swej pozycji prawnej z pozycją szlachty innych ziem Korony oraz wprowadzenie funkcjonującego na tych ziemiach modelu życia publicznego. Sprawa przywilejów szlachty ruskiej poruszana była m.in. w przywileju Jadwigi dla ziemi przemyskiej już w 1387 r. w którym gwarantowano wynagrodzenie za straty, wykup z niewoli i żołd w przypadku wyprawy pod dowództwem króla lub jego starosty. Po roku 1387 dominującą postacią w danej ziemi był starosta jako namiestnik królewski dowódca wojskowy i najwyższy sędzia dla szlachty na podległym mu obszarze [4, s.176].

Ewolucji miejscowego prawa musiały sprzyjać burzliwe dzieje polityczne tego obszaru (i związane z tym wpływy litewskie, węgierskie, polskie), coraz bardziej zróżnicowany skład etniczny szlachty i różne tytuły posiadania przez nią ziemi – od sięgającej genezą czasów księstwa

halicko-włodzimierskiego niepełnej własności ziemi bojarskiej (obciążonej powinnościami na rzecz księcia i zamków), do form będących następstwem nadań i zapisów późniejszych: trzymania dóbr monarszych w zastawie, posiadania ziemi na prawie lennym i własności dziedzicznej (pierwszych dużych nadań dokonywał już Kazimierz Wielki).

Po śmierci księcia Witolda (27.X.1430) na Podolu wybuchł bunt antylitewski, na czele którego stanęli biskup kamieniecki Paweł Bojańczyk, Hryćko Kierdejowicz (jedyne przedstawicielstwo szlachty autochtonicznej), Jan Kruszyna z Galowa i bracia Teodoryk, Michał i Michał Mużyło Buczaczy. Pomiedzy 27.Xa 7.XI.1430 r. doprowadzili oni do zajęcia głównych zamków zachodniego Podola i przyczynili się znacząco do utrzymania większości Podola przy Koronie w czasie trwającej do 1437 r. wojny ze Świdrygiełła.

Od 1430 r. szlachta podolska była postrzegana w łączności ze szlachtą ruską (Rusi Koronnej).

Po 1430 r. sprawa rozszerzenia przywilejów szlacheckich stała się elementem polityki wewnętrznej króla i panów koronnych także wobec Wołynia, o czym świadczy przywilej dla ziemi łuckiej wystawiony 30.X.1432 we Lwowie. Aktem tym Jagiełło m.in. zrównał pod względem prawnym szlachtę ziemi łuckiej obrządku łacińskiego i greckiego ze szlachtą koronną, zagwarantował wolność Cerkwi, a także zwolnił chłopów w dobrach szlacheckich od podatków egzekwowanych przez starostów [3].

Polską hierarchię urzędniczą, ustrój sądowy i prawo zaczęto wprowadzać na Rusi i Podolu prawdopodobnie w konsekwencji wydania przywileju krakowskiego (9.I.1433 r.). Nowe województwa powstały jeszcze za życia Jagiełły, bowiem od 15.VII.1433 r. znany jest pierwszy wojewoda ruski (Jan Mężyk z Dąbrowy), zaś z 2.IV.1434 r. pochodzi pierwsza wzmianka o wojewodzie podolskim (Piotrze Odrowążu ze Sprowy). Dużą rolę przypisać należy też działaniom dworu królewskiego dla kreowania nowej hierarchii urzędniczej na ziemiach ruskich było okazją do pozyskania oparcia politycznego u schyłku panowania Jagiełły i wobec nieuchronnej małoletności jego następcy. W okresie małoletności króla dążenia do zabezpieczenia nowo nabytych praw stała się konfederacja szlachty ziem lwowskiej, podolskiej, przemyskiej, sanockiej, halickiej, chełmskiej i bełskiej, związana na zjeździe nad rzeczką Rak koło Wiszni 10.VII.1436 r., a podtrzymująca zobowiązania wierności względem Władysława Jagiełłończyka, deklarująca wolę obrony uzyskanych przywilejów i przewidująca obowiązek obecności na sejmikach ziemskich. W grudniu 1438 r. na zjeździe generalnym w Piotrkowie została ogłoszona pełnoletność Władysława Jagiełłończyka, zaś młodziutki król wystawił 16 grudnia akt potwierdzenia przywilejów, realizując tym samym porozumienie ojca z panami Królestwa z 1430 r. Następstwem zjazdu piotrkowskiego stały się w pierwszej połowie 1439 r. dwa ważne zbiorowe wystąpienia: szlachty ruskiej na sejmiku w Mościskach 14 kwietnia i podolskiej w Kamieńcu 23 czerwca. W wystawionych przy tej okazji dwu niemal identycznych aktach zebrani, odwołując się do postanowień jedlnieńskich z 1430 r. ponowili uznanie dziedzictwa na tronie polskim synów Władysława Jagiełły [6, s.73].

Obszar Podola Koronnego ustabilizował się ostatecznie po nadaniu prawa polskiego (1434) i kapitulacji Świdrygiełły (1437). Wedle współczesnych miał 100 mil ruskich długości i 80 szerokości. Można go określić dzięki licznym zapisom i nadaniom królów Władysława Jagiellończyka (Warneńczyka) z lat 1434-1444 i Kazimierza Jagiellończyka z lat 1447-1453 (kiedy to toczył się wznowiony spór polsko – litewski o Podole). Miały one miejsce w okręgach (wołościach, zwanych z czasem powiatami): kamienieckim (w latach 1435-1453), czerwonogrodzkim (1436-1464), bakockim (1436-1443), smotryckim (1436-1444), skalskim (1440-1443), chmielnickim (1443-1444) i latyczowskim (1436-1473). Od drugiej połowy XV w. południową granicą Podola Koronnego była rzeka Dniestr (jednocześnie graniczna z Mołdawią), wschodnią (z Podolem Litewskim a od 1566r. z województwem braclawskim) – uchodząca do Dniestru Murachwa, zachodnią (z województwem ruskim) biegła w przybliżeniu wzdłuż dolnego biegu Strypy (od ujścia jej do Dniestru do okolic Jazłowa), następnie równoleżnikowo do Zbrucza i wzdłuż średniego biegu tej rzeki, Granica północna (z Wołyniem i Kijowszczyzną) podążała w przybliżeniu tzw. Czarnym Szlakiem tatarskim (wododziałem Stuczy i Bohu) na lewym brzegu Bohu. Utworzone w 1433-1434 województwo podolskie obejmowało całe Podole Koronne. W drugiej połowie XV w. trwał proces ewolucji funkcjonujących na Podolu na od XIV w. struktur administracyjnych opartych na zamkowych okręgach (wołościach, powiatach, *districtus*): kamienieckim czerwonogrodzkim, smotryckim, bakockim, skalskim, chmielnickim i latyczowskim (ujmowanym łącznie z dawniejszym międzybożskim). Po 1934 r. centra większości tych okręgów stały się ośrodkami starostw.

Referat niniejszy dotyka niektóre zagadnienia i w niepełnym zakresie złożoną historię Polaków na Podolu.

Źródła i literatura:

1. Koczerska M. Unia w Krewie i Horodle / M. Koczerska // *Mówią Wieki*. – 2015. – № 8. – S. 32-39.
2. Kurtyka J. Podole w czasach jagiellońskich / J. Kurtyka. – Kraków, 2011. – 227 s.
3. Sielicki F. Najstarsza Kronika Kijowska / F. Sielicki // *Powieści Minionych Lat*. – Wrocław, 2005. – 316 s.
4. Tęgowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku / J. Tęgowski // *Teki Krakowskie*. – 1997. – № 5. – S. 155-176.
5. Wilamowski M. Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola. Z dziejów elity politycznej Polski pierwszej połowy XV wieku / M. Wilamowski // *Rocznik Historyczny*. – 1998. – № 65.
6. Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV-XVI w. / A. Janeczek // *Przegląd Historyczny*. – 1978. – № 69. – S. 62-74.
7. Михайловський В. Спільне правління братів Коріатовичів на Поділлі (1340-ві – 1394 pp.): структура оточення / В. Михайловський // *Укр. іст. журн.* – 2009. – № 5. – С. 34-47.

К. Полек

Некоторые аспекты о началах польской общности на Подолье

В статье предпринята попытка раскрыть с позиций современной исторической науки Республики Польша истоки и эволюцию проживания польского населения на Подолье. Подчеркнуто, что

Подолье является регионом между западной и восточной цивилизациями, территорией взаимопроникновения культур многих народов, в том числе украинского и польского. Это, в свою очередь, отобразилось как на истории края в целом, так и на специфике социально-экономического развития и духовно-культурных ценностях подолан. Отмечено, что за историческими источниками с Подольем общественная жизнь поляков начинается со второй половины XIV ст., что содействовало усилению на его развитие влияния западной цивилизации.

Выявлено, что первые феодальные владения поляков зафиксированы 1394-1402 гг. и были повязаны королевским двором В. Ягайло. Вслед за этим документы свидетельствуют о назначении у них первых управляющих из числа поляков. Обосновано, что с поселением в крае все большего числа поляков и концентрации в их руках земельных владений стали утверждаться соответствующая модель общественных отношений на Подолье и процессы ассимиляции коренных жителей. Они сопровождалась законодательными, нормативными и административно-территориальными изменениями и формированием специфики взаимоотношений между жемочной польской верхушкой и украинским крестьянством, становлением новой иерархии чиновничьего аппарата.

Ключевые слова: Подолье, украинцы, поселения, поляки, польская верхушка, феодальные владения, общественные отношения, иерархия.

K. Polek

Some aspects of the beginnings of the polish community in the Podilya

The article attempts to reveal the position of the modern historical science of Poland according the origins and evolution of residence of the Polish community in the Podilya. Emphasized that Podilya is the region between Western and Eastern civilizations, territory of interpenetration of cultures of many nations, including the Ukrainian and Polish. This, in turn, reflected on the history of the region as a whole and on the specifics of the socio-economic development and spiritual and cultural values of people in the Podilya. It's emphasized that according to historical sources public life of Poles in the Podilya began in the second half of the fourteenth century, that helped strengthen its development impact of Western civilization.

It was found that the first Polish fiefdoms were reordered in 1394-1402 and they were related with Royal court of W. Jogaila. Moreover, these documents prove the appointment of their first governors from among the Poles.

In the research it was confirmed that the settlement in this area of increasing number of Poles and the concentration of the land holdings in their hands led to the consolidation of the appropriate model of social relations in the Podilya and processes of assimilation of indigenous inhabitants. They accompanied the legislative, regulatory and administrative and territorial changes and the formation of the specifics of the relationship between a wealthy elite of Polish and Ukrainian peasantry, and of the establishing of a new hierarchy of bureaucracy.

Key words: Podilya, Ukrainian, accommodation, Poles, Polish elite, fiefdoms, public relations, hierarchy.

Отримано: 11.11.2015